

Hitlers jongste hoop

De 16-jarige Willi Hübner ontving begin maart 1945 het IJzeren Kruis tweede klas, omdat hij onder vijandelijk vuur vrijwillig berichten had

overgebracht. Twee weken later werd hij met andere Hitlerjongens die zich hadden onderscheiden door Hitler ontvangen op de Rijkskanselarij.

HITLERS JONGSTE HOOP

NAZIPROPAGANDA VOOR DE JEUGD

GERARD GROENEVELD

VANTILT

© 2019 Gerard Groeneveld, Santpoort-Zuid en Uitgeverij Vantilt,
Nijmegen

ISBN 978 94 6004 419 9

VORMGEVING Bas Reijnen, Nijmegen

LITHOGRAFIE PR digitaal, Meppel

Alle illustraties zijn afkomstig uit de collectie van de auteur, behalve:

p. 242: Anton Niewold

p. 271: Ruud Snoep (rechtsonder)

OMSLAG collectie auteur; de knipfiguren zijn onderdeel van reclamekaarten voor de Reichszeugmeisterei der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei in München.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Voor Mick, Maurits en Tim

INHOUD

Inleiding 9

1 SCHOOLBOEKEN Nooit meer vrij 15

- Spiegel van een geïdealiseerde wereld – *Fibeln* 17
- De Führer 22
- Nationaalsocialistische feestdagen en evenementen 29
- Nationaalsocialistische organisaties 41
- Nationaalsocialistische symbolen 55
- Rolverdeling jongens en meisjes 60
- Militarisme 64
- Ein Führer, ein Volk* – Rekenboekjes 75
- Voortplantingsorganen zijn geen speelgoed – biologie en erfelijkheid 79

2 PRENTENBOEKEN Duitse aard en daad 87

- Antisemitische prentenboeken 89
- Soldatenprentenboeken 98
- Führerprentenboeken 108

3 NATIONAALSOCIALISTISCHE JEUGDLITERATUUR We leven in een grote tijd 113

- Kinderen, wat weten jullie van Adolf Hitler? – Führerliteratuur 115
- Jij bent niets, je volk is alles – Martelaren 123
- Flink, taai en hard – Hitlerjugend-literatuur 129
- Geloof en schoonheid – BDM-literatuur 141
- Landjahr* en *Pflichtjahr* 144
- Dienen met schop en schort – *Reichsarbeitsdienst* 147
- Kracht en superioriteit – Sport 152
- Bloed en bodem – Rassenideologische literatuur 157
- Germanen en ariërs – Duitse heldensagen en Noordse mythen 158
- Voorbeeldige frontsoldaten – Oorlogsliteratuur 161

4	BILDERBOGEN VOM KRIEGE	Heldenmoed in stripformaat	181
5	PULPFICTIE	Spanning en avontuur	193
6	LEREN DOOR VERZAMELEN	Roken voor het Rijk	205
		Sigarettenplaatjes	205
		Miniatuurboekjes Winterhulp	211
7	TIJDSCHRIFTEN	Beelden als slogans	219
8	WEERKLANK IN DAGBOEKEN	Jouw bijdrage aan de eindoverwinning	231
9	NEDERLAND	Nieuwe mensen uit goede klei	241
		Führerboeken	248
		NSB en Jeugdstorm	250
		Nederlandsche Arbeidsdienst	256
		Oorlogslectuur	257
		Geschiedenis	264
		Sprookjes	267
		Ras en erfelijkheid	269
		Antisemitische uitgaven	271
		Pulpfiction	276
		Propagandastrips	282
		Tijdschriften	286
10	EPILOOG		291
		Dankwoord	297
		Noten	299
		Register van personen en uitgeverijen	310
		Titelregister	315

Inleiding

Op 1 mei 1945 restten van het Derde Rijk slechts rokende puinhopen. Adolf Hitler had zich de vorige dag door het hoofd geschoten, maar in zijn naam knokte de jeugd tot het laatst voor elke centimeter van haar bloedende vaderland. Voor de jongeren bestond er geen andere werkelijkheid dan die van het Derde Rijk. Jarelang hadden ze gezongen ‘Wir werden weiter marschieren. Wenn alles in Scherben fällt’, of ‘Deutschland, Du wirst leuchtend stehen, mögen wir auch untergehen’. Dat moment was nu aangebroken. Alles lag in puin, de doden waren niet te tellen.

Gregor Dorfmeister was een van die jongeren. In maart 1945 had hij zijn zestiende verjaardag gevierd. Samen met tienduizenden andere knapen was hij nog op het laatste moment onder de wapenen geroepen en met een stoomcursus tot kindsoldaat gekneed. Hun gelederen, aangevuld met her en der verzamelde oude mannen, moesten als ‘Volkssturm’ de laatste illusie van een gunstige afloop hooghouden. Het werd voor veel jongeren een nachtmerrie. Dorfmeister kreeg de opdracht in het Beierse Bad Tölz met zeven andere jochies een brug over de rivier de Isar te verdedigen tegen de snel oprukkende Amerikaanse troepen. Met pantservuisten schoten de jongens op de eerste tank die zich liet zien en wisten die buiten gevecht te stellen. In het gevecht dat daarop volgde lieten zeven van de acht kindsoldaten het leven. Gregor Dorfmeister was de enige

overlevende. Twaalf jaar later stelde hij onder het pseudoniem Manfred Gregor zijn ervaringen te boek in de anti-oorlogsroman *De brug*.¹

Hoe kwam het dat deze jeugd zo hartstochtelijk tot het einde toe vasthield aan het ideaalbeeld van een Germaans Rijk en daarvoor bereid was zelfs het eigen leven te offeren? School en opvoeding waren natuurlijk voor een groot deel verantwoordelijk, evenals de vorming in nationaalsocialistische jeugdorganisaties. Maar dat fanatisme was ook toe te schrijven aan een geraffineerd geweven propagandaweb, waarin de nazi's de kinderen probeerden te strikken. Om alle Duitsers om te smeden tot een eensgezinde volksgemeenschap met een onwankelbaar geloof in de ‘door God gezonden’ Führer, stelden de nazi's immers naast een efficiënt repressieapparaat een goed geoliede propagandamachinerie in werking, gericht op alle lagen van de bevolking. De jeugd was een ontvankelijke doelgroep die je via de ogen makkelijk kon boeien. Een kinderblik kun je immers sturen, in een richting dwingen. Dat lukte het best met bontgekleurde plaatjes, waarin een ideaal wereldbeeld de jongeren tegemoet schitterde. Beelden werken bovendien sneller en doeltreffender dan woorden. Daarvan was Hitler zelf ook overtuigd. ‘Het beeld brengt de mens veel beknopter – ik zou bijna willen zeggen met één klap – kennis over, die hij door geschreven teksten pas na langdurig lezen had verworven.’² Indien goed gemaakt, oefenen

← ‘Heimabend’ bij jongens van de Hitlerjugend.

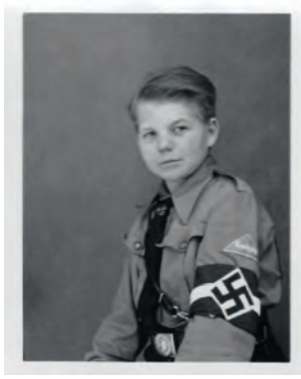
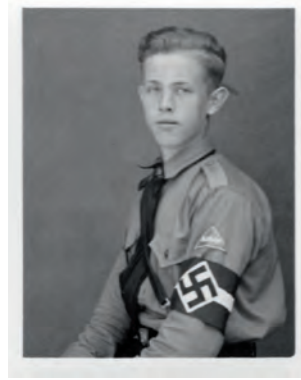
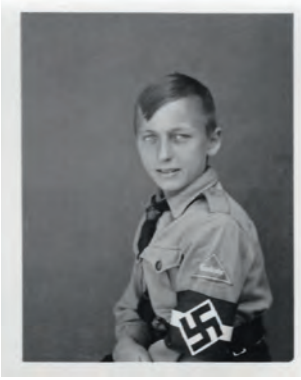
Schoolfoto van een meisje van de Bund Deutscher Mädel (BDM) uit het gebied West-Ruhr Niederrhein, zoals op de mouw van haar uniformjasje te lezen valt.

beelden daarnaast een fascinerende werking uit op de jongeren. Ze worden ertoe aangetrokken als motten tot het licht. Sneller dan een tekst kunnen beelden sterke emoties oproepen en daarmee zijn ze uitermate geschikt voor het manipuleren van jonge hersenen. De nazi's waren zich daarvan zeer bewust en lieten geen medium onbenut om de jeugd met hun propaganda te bestoken. 'Goede beelden boeien altijd', schreef nazipropagandist G. Stark in *Moderne politische Propaganda* in 1930.³ 'Een eigentijdse tekening [...] met een toepasselijk onderschrift mist zijn uitwerking niet.' Beelden functioneerden in het Derde Rijk als intermediair tussen de ideologie en het kind. Schoolboekjes, prentenboeken, literatuur, pulpfictionie, sigarettenplaatjesalbums, fotoboeken, tijdschriften, brochures en Winterhulpboekjes, alles werd ingezet om de jeugd te vormen tot bruikbare leden van de Hitlers volksgemeenschap. Dat enorme beeldenbombardelement dat de media over de jeugd uitstortten, droeg effectief bij tot een gemeenschappelijk doel: de jeugd een nationaalsocialistische heilstaat binnen te trekken. Zeer bewust legde die stortvloed aan fraaie plaatjes een geestelijk fundament voor een hartstochtelijk nationalisme, rasbewustzijn, stalen tucht, strijdvaardigheid, opofferingsgezindheid en een mateloze liefde voor de Führer. Niets werd aan het toeval overgelaten als het erom ging hart en geest van de jeugd te winnen. Het voortbestaan van het Rijk hing immers af van de gezindheid van de opgroeiende generatie.

Jeugd en propaganda tijdens het Derde Rijk zijn al decennialang voorwerp van onderzoek geweest. Erika Mann was een van de eersten die dat fenomeen onderzocht en onder de aandacht bracht. Vanuit haar ballingschap publiceerde zij al in 1938 de nog steeds zeer leesbare studie *Zehn Millionen Kinder* over de opvoeding van de Duitse jeugd onder Hitlers regime.⁴ Daarna volgde een aanzienlijke stroom andere publicaties over het onderwerp, waarvan een deel in de

→ Een trotse Duitse moeder poseert met haar dochter en twee zoons. De zoon rechts is aangesteld bij de Landdienst der Hitlerjugend.

literatuurlijst is opgenomen. Over de specifieke functie van het beeld in de propaganda publiceerde Hermann Hinkel in 1975 *Zur Funktion des Bildes im deutschen Faschismus*.⁵ Hoewel Hinkel het beeld in zeer verschillende verschijningsvormen behandelt, zijn de illustraties voor de jeugd hem niet ontgaan: 'Het moet duidelijk zijn, dat de manier waarop inhoud en vraagstukken in kinder- en jeugdboeken, *Fibeln* [lees- en schrijfboekjes die in de eerste klas van het Duitse onderwijs werd gebruikt; G.G.] en leesboeken vertoond worden, afhankelijk is van de heersende ideologie.'⁶ Specifieke aandacht voor de *Fibeln* volgde pas in 2006 met *Lesen lernen in Diktaturen der 1930er und 1940er Jahre. Fibeln in Deutschland, Italien und Spanien*, onder redactie van Gisela Teistler.⁷ Daarin wordt ook gedeeltelijk aandacht besteed aan de illustraties in deze schoolboekjes.

Waarom dan nu nog een boek over dit onderwerp? Dat heeft met het perspectief te maken. Nog niet eerder is de aandacht expliciet gericht op de rol van de illustratie binnen de nazipropaganda voor de jeugd. Die beperkte zich niet tot schoolboekjes, maar spreidde zich over vele andere jeugdmedia uit. Welke dat waren en welke thema's werden geïllustreerd, wat de context is geweest en wie de illustratoren waren, daarover gaat dit boek. Daarnaast is gekeken naar de situatie zoals die zich in Nederland voordeed tijdens en voor de Duitse bezetting. Hoe zetten de nationaalsocialisten hier boekillustraties voor propagandadoeleinden in?

Het is niet de bedoeling een compleet overzicht te geven van alles wat er op dit gebied in Duitsland en Nederland is gepubliceerd. Dat zou ook ondoenlijk zijn geweest en het doel ver voorbijschieten. Eerder bieden de beschreven voorbeelden inzicht in de wijze waarop de nazi's van die illustraties gebruik maakten om de jeugd te indoctrineren.

Een belemmering voor het onderzoek was de beschikbaarheid van het bronnenmateriaal. De publicaties in Duitse bibliotheken worden ver-

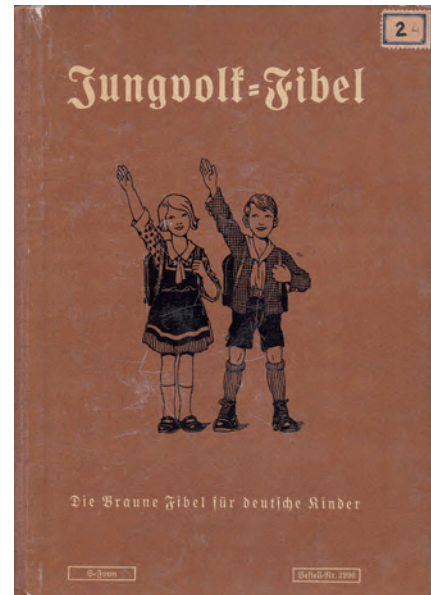
spreid in bibliotheekcollecties bewaard en beperken zich tot *Fibeln*, prentenboeken en literatuur, waarbij vaak de geïllustreerde boekomslagen verloren zijn gegaan. In Nederland zijn titels nog het meest terug te vinden in de collecties van de Koninklijke Bibliotheek en van het NIOD, Instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocide-studies, maar ook daar zijn boekomslagen vaak niet aanwezig. Daarom besloot ik in de loop der jaren zelf een collectie op te bouwen door te spitten in het aanbod van Duitse en Nederlandse antiquariaten en via het aanbod van internationale veilingen. Die zoektocht leverde uiteindelijk een rijke bron van illustraties op, die voor dit boek is gebruikt.

← Portretfoto's van knapen die hun *Landjahr*-plicht bij de Hitlerjeugd vervullen. Gedurende acht maanden (van april tot en met december) werden jongens en meisjes tewerkgesteld bij boeren op het platteland.

1935, zag de illustratie als een onderdeel van het totaalonderwijs en stemde die af op de belevingswereld van een zesjarige.¹³ De ‘nationale revolutie’, zoals Hitlers machtsovername hierin heette, was met name een volksopvoedende beweging en dat betekende dat alle scholing hetzelfde doel diende, namelijk ‘Volkwerdung’: alle Duitsers tot één volk smeden.¹⁴ Dat vereiste niet alleen een nieuw uiterlijk van de Fibel, maar ook het aanleren van een nieuwe houding en een nieuw gedrag.

Er waren meer *Fibel*-auteurs die op de plaatjes in de leesboekjes wezen. Zo schreef Leo Grosseck in zijn handreiking voor de leerkracht, behorend bij zijn leesboekje *Geschichten für kleine Leute*, dat de illustraties een wezenlijk onderdeel van de Fibel vormen.¹⁵ Volgens hem staat zowel het prentenboek als de Fibel aan het begin van de geestelijke ontwikkeling van het kind. Beide geven een eerste aanzet tot ‘volksvorming’. Het kind wil plezier beleven aan de beelden, zich verliezen in een mooi verhaal dat ze oproepen en zo opgroeien via de plaatjes. Dat hield in dat de afbeeldingen aanzetten tot creativiteit, tot nabootsing. Daarmee zou vanzelf de ontwikkeling van de goede smaak bij kinderen worden ontwikkeld. Als de Fibel-illustraties aan die hoogstaande eisen zouden moeten voldoen, konden ze alleen worden gemaakt door een ‘kunstzinnige persoonlijkheid’, die de kinderaard in al zijn facetten kent en die de wereld door kinderogen kan zien en bovendien midden in het volk staat. Geen gekunstelde plaatjes, maar ‘ware en duidelijke’ afbeeldingen. De plaatjes moeten een stuk ‘ware Duitse kunst, het ware Duitse wezen, karakter en beschaving’ uitstralen en diep doordringen tot onze jongens en meisjes, stelde Grosseck.¹⁶

In de hoop wat eenheid te creëren kwam de Nationalsozialistischer Lehrerbund begin 1938 met richtlijnen voor het gebruik van illustraties in de *Fibeln*.¹⁷ Hoewel die over het algemeen tamelijk breed werden geformuleerd, springen er twee uit. Het eerste was, dat de illustratie moest getuigen van een nationaalsocialistische gezind-

De *Jungvolk-Fibel* was één van de eerste ‘bruine’ Fibeln met een omslag in toepasselijke kleur en een jongen en een meisje die de Duitse groet (Hitlergroet) brengen.

Fröhliche Arbeit im neuen Reich verscheen in 1935 en met een meisje in Jungmädel-uniform en een jongen in Jungvolk-tenuue. Het meisje heeft een collectebus van de Winterhulp als attriboot, de jongen slaat op een ‘landsknechtentrommel’.

heid en het tweede voorschrift dat opvalt, was dat de illustraties over het algemeen in kleur moesten worden uitgevoerd. Niet kakelbont en opdringerig, maar verhelderend.

Het viel voor de schoolboekuitgevers niet mee een leidraad te bepalen aan het begin van Hitlers duizendjarig rijk. Aanvankelijk richtten de hervormingsplannen zich op de gelijkschaking van het in verschillende staten verdeelde Duitsland. Veel meer houvast dan nazipropaganda-logans was er niet. Dus richtten ze zich op het korte en krachtige ‘één Rijk, één volk, één Führer’. Daarmee werd de koers uitgezet. Dat de *Fibeln* daarbij ook onder handen zouden worden genomen, lag voor de hand. De leesboekjes, die over heel Duitsland op de scholen werden gebruikt, kenden vele varianten. Te veel. Alleen al voor Pruisen waren er in 1934 nog zo'n 130 verschillende uitgaven in gebruik.¹⁸ Een reductie van die wildgroei aan ABC-boekjes stond dus prominent op het takenlijstje van het Reichs-erziehungsministerium (REM), waaronder de schoolboekuitgevers sinds het voorjaar van 1934 vielen en dat de fakkel overnam van cultuurinstanties van de verschillende gebiedsdelen. Ook tastten de uitgevers nog in het duister welke aanwijzingen ze voor de inhoud van de *Fibeln* mochten verwachten.

Een van die uitgevers was Westermann Verlag, verantwoordelijk voor de voornamelijk in Noord-Duitsland verbreide *Fibel*-boekjes van Otto Zimmermann. Van diens hand waren tijdens de Weimarrepubliek zo'n 29 uitgaven in omloop. Westermann, zelf geen partijlid, wist begin 1933 nog niet hoe hij zijn auteur en illustrator vanuit een ‘bruin’ perspectief moest instrueren.¹⁹ Hij vroeg het Pruisisch cultuurministerie om advies en kreeg daarop in juni 1933 een vaag antwoord: tegen de inhoud van de oude *Fibeln* bestond geen bezwaar, het viel alleen onaangenaam op wat inhoudelijk ontbrak. Dat was heldendom, vaderlandsliefde, religie en ethiek.²⁰

Voor het schrijfonderwijs waren de zaken niet minder lastig. Wilhelm Frick, de toenmalige

Het omslag van *Junges Volk* sloot nadrukkelijk aan bij de nieuwe tijd en werd geïllustreerd door de Zuid-Duitse Margret Wolfinger.

Voor *Fröhlicher Anfang* (1942) tekende Herbert Riede een omslag met een meisje en een jongen die de Duitse groet brengen.

Drie keer Hitler als grote kindervriend: *Guck emol* uit de Pfalz verscheen in 1935 met kleurenillustraties van Eugen Oßwald (links), *Das Jahr voller Freude*, eveneens uit 1934, waarvoor Ernst Kutzer de tekeningen maakte

(midden) en *Wir Kinder*, een Fibel uit 1935, waarvoor Margret Wolfinger de plaatjes tekende (rechts).

daarin niet meer afgebeeld en ook het begeleidende versje was verdwenen. Oßwald gebruikte hetzelfde tafereel voor een kleurenillustratie in *Guck emol! Erstes Lesebuch für Pfälzer Kinder*.³³ Op de achtergrond staat een grote groep kinderen, alle met de rechterarm geheven tot de Duitse groet.

Ernst Kutzer maakte voor *Das Jahr voller Freude!* (1934) een kleurentekening waarin de Führer, gestoken in een bruin uniform met hakenkruisarmband, enthousiast wordt omringd door Duitse schoolkinderen.³⁴ Sommige dragen het uniform van het Jungvolk. Hitler staat ook hier glimlachend tussen de jeugd in en buigt zich voorover, geeft een jongen een hand en aait tegelijkertijd een ander over het blonde haar. Een jaar later maakte Kutzer voor *Gute Kameraden* van Hitler eveneens een beminnelijke kindervriend.³⁵ Zijn illustratie roept meteen associaties op met een rooms bidprentje. Hitler als heiland, die zich glimlachend en welwillend keert naar een hem omringende kinderschaar. Allen in uniform, de Führer zelf ook in een bruin hemd met

hakenkruisarmband. Een blond jongetje links in beeld brengt de Duitse groet, meisjes dragen een veldboekje bloemen, een beeld dat vele malen in de propaganda is herhaald. In latere drukken verdween ook uit deze Fibel de tekening van de Führer.

De Beierse illustrator Margret Wolfinger tekende voor *Wir Kinder*, een leesboekje voor kinderen uit Zuid-Duitsland, in haar kenmerkende, schetsende stijl een lachende Hitler, niet in uniform maar in regenjas met een edelweiss op zijn revers.³⁶ Op de achtergrond zijn de contouren van een Beiers landhuis en bergen zichtbaar, een omgeving waarin Hitler zich graag ophield. Drie meisjes in kleding uit de streek bieden hem een bos bloemen aan: 'Adolf Hitler liebt die Kinder. Wir haben ihn auch gern. Wir geben ihm Blumen und rufen: Heil Hitler! Wir wünschen ihm ein langes Leben.' Als dank aait Hitler een van hen over het blonde hoofdje.

Karl Geitz maakte voor de *Kinderfibel* een

→ Een veelvuldig terugkerend beeld in de nazipropaganda: Hitler die door het volk als de redder des vaderlands massaal wordt toejuicht. In deze illustratie uit de *Kinderfibel* (1943) tekende Karl Geitz-Berno de kinderen vooraan met adorerende blik omhoog gericht naar hun geliefde Führer.

Adolf Hitler, unser Führer

Tijdens de *Heldengedenktag* werden in de eerste plaats de Duitse gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog herdacht. Daar kwamen gevallen tijdens Hitlers machtsovername bij. Deze tekening van Ernst Heig voor *Schau und lies!* toont het monument bij de Feldherrnhalle in München, waar Hitler zijn eerste coup pleegde.

Leserlein gaat ook over de volkse solidariteit. Illustrator Margret Wolfinger toont hierin de collecte van het geld.⁷³ Kleine Gerhard staat van tafel op en brengt zijn volle bord naar de Winterhulpcollectant. Die lacht en allen lachen mee. Vader geeft 1 mark. 'Heil Hitler', zegt de collectant, en vervolgt zijn weg de trap op, naar een hogere verdieping.

HELDENGEDENKTAG

Voor 1934 heette *Heldengedenktag* nog *Volkstrauertag*, waarmee de gesneuvelde Duitse soldaten van de Eerste Wereldoorlog werden herdacht.⁷⁴ Die oorlog echode nog dagelijks na onder de Duitse populatie. Meer dan 13 miljoen Duitsers (een vijfde van de bevolking) waren destijds onder de wapenen, meer dan 10 miljoen van hen stonden in de loopgraven. Twee miljoen soldaten sneuvelden, vijf miljoen raakten gewond. Een derde van de gesneuvelden was getrouwd, vrijwel allen hadden familie en vrienden. Zulk verlies liet zijn sporen na in de samenleving.⁷⁵

Tot 1939 werd *Heldengedenktag* elk jaar op 25 februari gehouden, maar daarna bepaalde Hitler dat de datum voortaan 16 maart zou zijn, de dag dat Duitsland weer de dienstplicht invoerde. De doden van de nazibeweging werden op 9 november in herinnering gebracht. Bij Hitlers mislukte putsch vielen op die datum voor de Feldherrnhalle in München zestien van zijn volgelingen door politiekogels, en die doden golden als eerste 'bloedoffers' van de nazibeweging. In *Schau und lies!* wijdde Ernst Heig een tekening aan die beladen plek.⁷⁶ Tegen de muur voor de hal hangen twee kransen met hakenkruislinten en twee zwartgeüniformeerde SS-wachtposten staan er wijdbeens voor. Boven hen de herinneringsplaque van de NSDAP waarop van linksboven een bundel zonlicht valt, hetgeen een haast sacraal en mystiek sfeertje oproept.

De beroemdste bruine held, Horst Wessel, leverde het lijflied van de nazibeweging dat een enkele maal ook in de Fibeln opduikt. In *Guck emol! Erstes Lesebuch für Pfüzler Kinder* van Heinrich Löckel, maakte Eugen Oßwald een decoratieve afbeelding van de grafsteen van de betreunde martelaar Horst Wessel, waarbij een SA-man een swastikavlag laat zakken.⁷⁷ Op de achtergrond staan jongens in Jungvolk-uniform en volwassenen die de herdenkingsplechtigheid bijwonen. Erboven bekende regels van de dichter Ludwig Uhland uit 'Der gute Kamerad' uit 1809: 'Ich hatt einen Kameraden,/ einen bessern findst du nit.'⁷⁸ Eronder lezen de kinderen: 'Horst Wessel, we treuren om je.'

Rouwen om Horst Wessel gebeurde ook in de *Frohes Lesen, Fibel für Stadt und Land* uit 1936. Ernst Kutzer tekende een sobere plaat in zwart-wit van Wessels graf, geflankeerd door hakenkruisbanieren: 'Weer gedenken alle SS- en SA-mannen hun dode kameraden, die voor Duitsland stierven, Horst Wessel en alle anderen.'⁷⁹ Kunstschilder Clemens Spengler maakte voor de *Leseblätter für Schule und Haus* een prent met

→ Illustratie van Eugen Oßwald uit *Guck emol! Erstes Lesebuch für Pfüzler Kinder* van SA-man met gezonken Hitlerjugend-vlag en treurende Hitlerjongens bij de gedenksteen van Horst Wessel, de beroemdste dode held uit de nationaalsocialistische geschiedenis.

Ich hatt einen Kameraden.
Einen bessern findst du nit.

Horst Wessel,
wir trauern um dich.

Twee jaar na Bauers boek kwam Der Stürmer met een tweede antisemitisch kinderprentenboek: *Der Giftpilz*, getekend door Fips, pseudoniem van Philipp Rupprecht. Fips maakte wekelijks een spotprent voor Streichers haatkrant. Fips ging zelfs een stap verder dan Elvira Bauer door Joden te vergelijken met giftige paddenstoelen.

en daarom bracht de duivel ze naar Duitsland: ‘Als dieven slopen ze ons land binnen.’ Op de tweede tekening staan ter vergelijking een Duitser en een Jood afgebeeld. De Duitser is sterk, blond en leunt met ontbloot bovenlijf op een schop. Zijn andere arm is tegen zijn zij geplaatst en hij kijkt trots opzij naar de Jood. Die kijkt weg, is dik en fatterig gekleed, potlood achter zijn oor en de beursnoteringen steken uit zijn zak. Dergelijke vergelijkingen werd door de nationaalsocialisten veelvuldig als propagandatechniek toegepast.

Bauers bijdrage aan de antisemitische beeldvorming is een aaneenrijging van destijds heersende vooroordelen: uiterlijk tekent zij Joden zonder uitzondering met zwart haar, grote kromme neuzen, dikke met rood aangezette hangende onderlippen, mondhoeken naar beneden, dik en vadsig, met een vaak bruine of ongezonde gelaatskleur. Als ze Joden tekent, contrasteren die stevast met de Duitse personages, die zij portretteert met een gezonde uitstraling: blond, blauwe ogen en levenslustig. Joden zijn een onbetrouwbare veehandelaar, warenhuiseigenaar, advocaat, dokter of verleider van Duitse vrouwen.

Keerpunt in het boek is de tekening waarop Streicher zelf met kinderen staat afgebeeld. Hij is de redder, de messias die de Duitsers bescherming biedt tegen het ‘Joodse kwaad’. De volgende prent toont een Stürmer-vitrine met drie zwartgeklede Joodse mannen die verontrust met elkaar praten. Ernaast zijn drie zwarte kraaien op gelijke wijze met elkaar in gesprek. Drie kleintjes lezen de tekst in de vitrine. Rechts daarnaast is antisemitische kindergraffiti zichtbaar: een Jood met hoed en grote neus en daaronder een rat met de tekst ‘Jud pfui!’ Even verderop toont Bauer een scène waarin we een Joodse onderwijzer en Joodse kinderen de school zien verlaten. De Duitse kinderen lachen hen uit en één Joods jongetje trekt hard aan een blonde vlecht van een Duits meisje. ‘Naar school gaan is weer plezierig!’

Vervolgens zagen de lezertjes een Joodse familie voor een bord met de tekst: ‘Joden zijn hier niet gewenst’, gevolgd door een afbeelding van

„Hier, Kleiner, hast du etwas ganz Süßes! Aber dafür müßt ihr beide mit mir gehen...“

Stoer en flink zijn waren deugden die de jeugd in beeld en tekst veelvuldig kreeg voorgeschoteld. Deze omslag is van illustrator Werner Chomton.

want we zien vier SA-lieden door een dorpsstraat lopen, rechts geflankeerd door typische dorpe-lingen en links door twee met platte pet getooide arbeiders. In het midden loopt de hoofdpersoon Hermann als SA-leider met de linkerhand aan de koppel.

Een vergelijkbare religieuze extase klinkt uit *Kerls seid ihr!* uit 1934. Daarin beschrijft Goetz Sternegger hoe een Hitlerjugend-groep uit Lübeck naar Berlijn marcheert om de Führer een zelf geknutseld modelschip aan te bieden. Als de jongens oog in oog staan met hun 'geliefde gestalte' zien ze een 'heldere zon' uit diens ogen oplichten.⁴¹ Op de vraag van hun idool hoe ze dat hebben klaargespeeld, kan de leider van de groep, met van emotie toegeknepen keel, slechts zachtjes 'uit liefde, mijn Führer' uitbrengen. Het is dit moment dat de productieve illustrator Werner Chomton op de cover zette, waarbij Hitler de hoofdpersoon de hand schudt. Links staat de Hitlerjugend-groep aangetreden. Achter de Führer zijn nog net Rijksminister voor Binnenlandse Zaken Wilhelm Frick en Propagandaminister Goebbels zichtbaar.

Voor *Walters Kampf für Hitler* (1934) van Hermann Schauff maakte illustrator Willy Goertzen een voorkant met een stoere Hitlerjongen in een wilskrachtige pose die we vaker op covers aantreffen: vastberaden blik, linkerhand aan de koppel, hakenkruisband naar voren gericht, met op de achtergrond een swastikavlag.⁴² De inhoud van dit boek werd door de kritiek van waakhond *Jugend-schriften-Warte* afgedaan als een 'salonstrijd voor Hitler zonder enige strijdbare houding'.⁴³

Illustrator A.R. kon voor de cover van *Utz kämpft für Hitler* (1933) van veelschrijver Viera ook weinig anders bedenken dan een Hitlerjugend-knaap in martiale pose met in de rechterhand een vlaggenstok en zijn linkerhand aan de koppel. Daarachter ook nog een Jungvolk-vlag met witte sigrune. Het verhaal knoopt aan bij de geschiedenis van Quex. Ook Utz vecht als lid van het Jungvolk tegen de Rotfrontkämpferbund. Hij

→ Titels en afbeelding leken vaak op elkaar. De cover toonde vaak dezelfde kordate pose van een Hitlerjongen, linkerhand aan de koppel, al dan niet een stok met hakenkruisvlag in de rechterhand.

Josef Diera

Utz
Kämpft für Hitler
Franz Schneider Verlag

Heldenstrijd bij Narvik.

van Bothas te herkennen. Op het eerste plaatje zien we parachutisten uit transportvliegtuigen springen. Beneden liggen de Moerdijkbruggen. De tweede plaat toont de para's in gevecht op één van de Rotterdamse Maasbruggen, weliswaar niet waarheidsgetrouw afgebeeld. Op de derde prent rollen tanks over de puinhopen van de stad – hoewel die in werkelijkheid wel klaarstonden, maar niet zijn ingezet in de strijd rond Rotterdam. De vierde afbeelding laat de overgave van de Maasstad zien: ‘De vijand streed weliswaar verbitterd,/ maar zijn stellingen zijn aan het wankelen gebracht,/ verslagen zijn Englands vazallen!/ De vesting Holland ging ten onder.’ De laatste tekening toont de brandende stad: ‘zinloos was de tegenstand,/ de stad, de schepen staan in brand./ Wie zich met Engeland verbindt,/ vindt de dood door Duitse wapens.’ Beeld noch tekst maakte ook maar de geringste verwijzing naar het desastreuze Luftwaffe-bombardement en al helemaal niet naar de burgerslachtoffers die daarbij vielen.

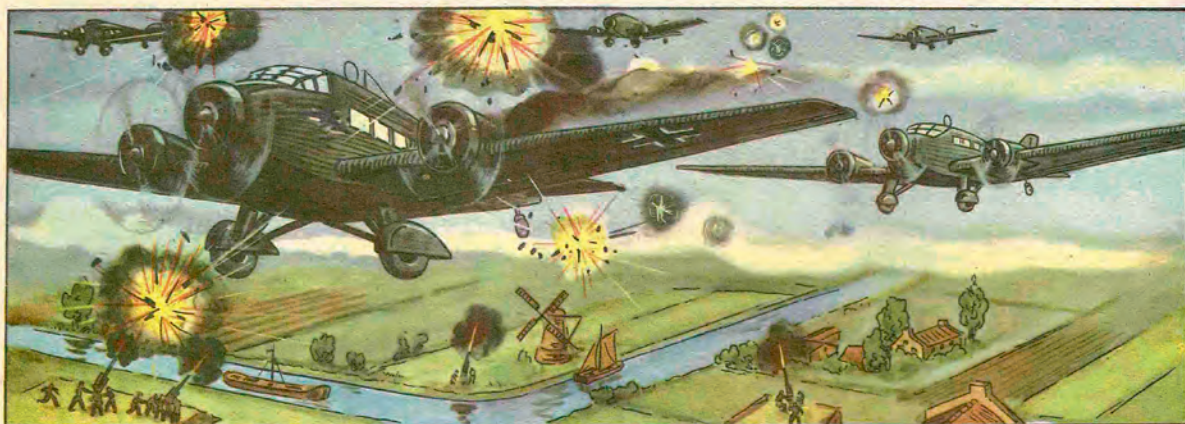
Maar het ging het Deutsche Propaganda-Atelier dan ook niet om de waarheid. Die sneuvelde immers altijd als eerste op het slagveld. De propagandaboodschap was het belangrijkste doel van de Bilderbogen. Nederland had de kant van aartsvijand Engeland gekozen en werd daarvoor gestraft door Duitsland. Na de capitulatie van Rotterdam, werd ook in de rest van Nederland de strijd gestaakt.

De belangrijkste tekenaar van de hele serie was niet Bothas, maar de talentvollere Herbert Rothgaengel. Over hem is net zo weinig bekend als over zijn collega. Rothgaengel werkte al voor de Eerste Wereldoorlog als grafisch tekenaar. Tussen 1920 en 1940 illustreerde hij tal van boeken, waaronder *Der Wehrwolf* van Hermann Löns. Zoals al beschreven, tekende hij voor prentenboekuitgever Josef Scholz *Deutschland siegt!* (1941) en *Wenn die Soldaten durch die Stadt marschieren...* (1942). Naar verluidt is hij in 1945 bij de strijd om Berlijn om het leven gekomen.⁵

Rothgaengel was een veel begraafder tekenaar

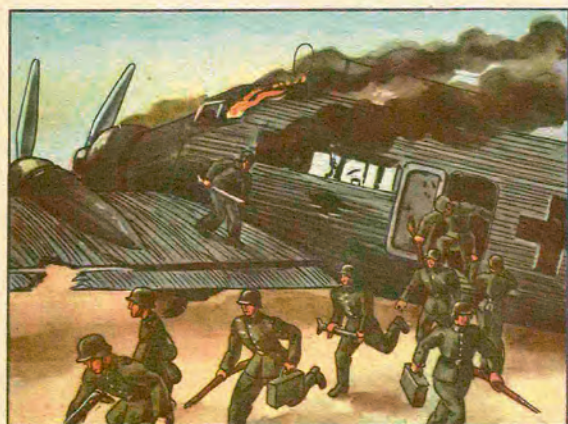
→ Feldwebel Hübner maakte zich verdienstelijk tijdens de gevechten in Nederland tijdens de meidagen van 1940. Deze plaatjes zijn getekend door Leo Bothas.

Stabsfeldwebel Hübner

Feldwebel Hübner, der Pilot,
der fürchtet weder Feind noch Tod!
Der Flug war wunderbar gelungen,
die Fallschirmjäger abgeprungen.

Tun noch die Infanteristen landen,
dann ist das Schwerste überstanden.
Da plötzlich Klackbeschuß! — zermalmt
schweigt ein Motor, er brennt und qualmt!

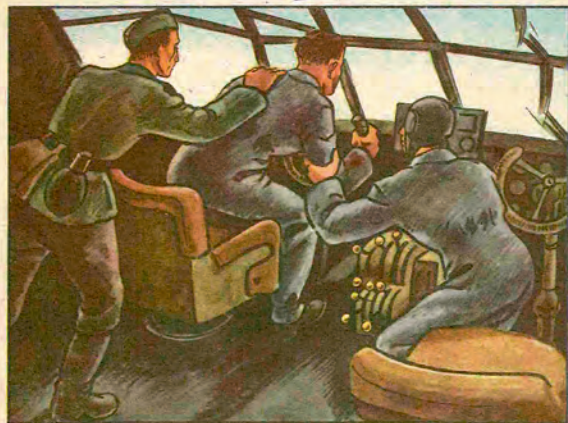

Da ist der Strand! — gelandet, raus! —
die Landtruppen schwärmen aus,
die „Ju“ verbrennt! — Ein letzter Blick:
„Cos, Jungs, wir müssen mit zurück!“

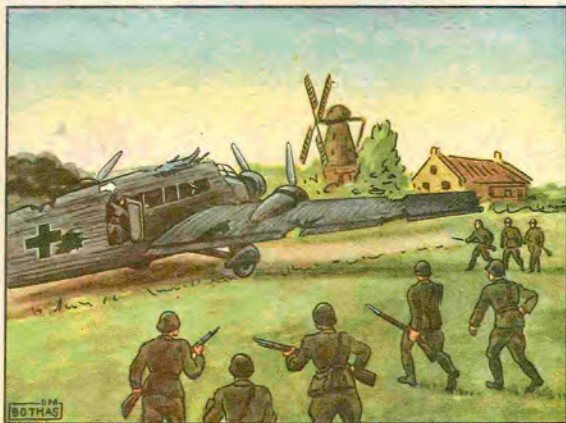
Und Hübner rennt in schnellem Lauf
zur nächsten „Ju“, schon steigt sie auf.
Beschuß! — und das Gesicht zerfetzt,
sinkt Hübner nieder, schwer verletzt.

Die Flak schießt nun aus allen Röhren,
schon züngel's hell aus den Motoren.
Der Flugzeugführer fällt! — Die „Ju“
stürzt führerlos dem Boden zu.

Man rüttelt Hübner hoch! — er spricht:
„Wischt mir das Blut mal vom Gesicht,
verfluchter Dreck, ich kann nich's sehen,
seht mich ans Steuer — wird schon gehen.“

Er landet glatt, mit leichter Kraft! —
Zwar gingen in Gefangenschaft
die Braven, aber bald darauf
gab Holland seinen Kampf schon auf